

לימודי דעת – תוכנית לימוד השולחן ערוך

הלכות קידושין

סימן כו – שיעור 1

מקורות

רמב"ם (הלכות אישות, פרק א הלכה ד)

גמרא ביבמות סא ע"ב

רא"ש (שו"ת הרא"ש כלל לב סימן יג)

רמב"ן (שו"ת סימן רפד)

ריב"ש (סימן ו)

שו"ת הרדב"ז (ח"א סימן שנא)

בית אפרים (אבן העזר סימן מא)

נודע ביהודה (תניינא חלק אבן העזר סימן נב)

תוכניות יחודיות ללימוד ההלכה - הכנה למבחני הסמיכה.

לימודי רבנות • איסור והתר • אבלות • מקוואות • נדה • קידושין • שבת • עירובין

לימודי דיינות • דיינים • עדות • שכירות פועלים • נזקי שכנים • שותפין • הלוואה • גיטין

לפרטים נוספים : 03-6166340 או באתר: www.limd.co.il

מרכז לימודי דעת: רח' אלישע 29 בני ברק E-mail: limd@limd.co.il

נושא הסיכום: דיני פילגש ודין נישואין אזרחיים

[סימן כו סעיף א]

תוכן הסיכום:

1. סעיפי השו"ע והרמ"א
2. מיהי אשת איש ומיהי פילגש
3. אשה בלי נישואין
4. מהו מעמדה של אשה זו
5. נחשד שבא על המשרתת שלו
6. דין פילגש
7. פנוי ופנויה שחיים יחדיו
8. נישואין אזרחיים
9. נישואין אזרחיים – הלכה למעשה
10. סיכום

הסיכום נכתב ע"י הר' יצחק צבי אושינסקי (דיין) [מהדורה שלישית]

סעיפי השו"ע והרמ"א:

סימן כו שלא לקדש בביאה ואיסור ביאה על הפנויה אפי' אם יחדה
ובו ד סעיפים

א. אין האשה נחשבת אשת איש אלא על ידי קדושין שנתקדשה כראוי, אבל אם
בא עליה דרך זנות, שלא לשם קדושין, אינו כלום. ואפילו בא עליה לשם
אישות בינו לבינה, אינה נחשבת כאשתו, ואפילו אם יחדה לו, אלא אדרבא
כופין אותו להוציאה מביתו.

רמ"א: דבדאי בוסה היא מלכבוד, ובא עליה בנדתה (טור). אבל אם מיוחד אליו חסד וטובלת אליו,
יש אומרים שמתר והוא פלגש האמורה בתורה (הראב"ד וקל"ת מפרשים). וי"א שאסור, ולוקין על זה
משום לא תהיה קדשה (דברים כג, יח) (הרמב"ם והרא"ש והטור). כותי שנסא כותי, וכן מומר
שנסא מומרת לעבודת כוכבים בנימוסיהן, ונתגיירו אח"כ, אין כאן חשש קידושין כלל ומוותרת ללא
ממנו בלא גט, אע"פ שסשה עמה כמה שנים אינו אלא כזנות בעלמא (ריב"ש סימן ו' ובת"ה סימן
ר"ט) (וע"ל סימן קמ"ט סעיף ו').

ביאור הסעיפים

מיהי אשת איש ומיהי פילגש

סעיף א

מקורה של הלכה זו הוא בראשונים שיובאו להלן.

אשה בלי נישואין

מה דינה של אשה שהיא מיוחדת לאיש מסויים אך אינה נשואה לו כדת משה וישראל? בשאלה
זו חלוקים הראשונים:

א. הרמב"ם (הלכות אישות, פרק א הלכה ד) כתב שאין האשה נחשבת אשת איש אלא על
ידי קידושין שהתקדשה כראוי, אבל אם בא אדם על אשה בלא קידושין, אלא לשם זנות,
הרי הוא לוקה משום שעבר על לאו "לא תהיה קדשה" (דברים כג, יח).

ב. ואולם, הראב"ד שם השיג על הרמב"ם וכתב שאין היא זונה. וביאר הראב"ד שאין
נחשבת זונה אלא רק אשה שהיא מזומנת לאחרים ומופקרת לכל אדם, אבל אשה שהיא
מיוחדת את עצמה רק לאדם אחד (למרות שאינה נשואה לו) אין לוקים עליה ואין בזה
אפי' איסור לאו, ואשה זו היא בעצם אותה "פילגש" המוזכרת בתורה.

הלכות קידושין ונישואין אבן העזר סימן כו סעיף א / שיעור 1

ג. המגיד משנה (שם) סובר שבעילת פנויה הוא איסור עשה.

הערה: הח"מ (ס"ק א) מוסיף שאפילו לשיטת הראב"ד שאין איסור מהתורה על ביאת פנויה, אבל איסור דרבנן ודאי קיים שהרי אפילו יחוד עם פנויה אסרו בבית דינו של דוד.

מהו מעמדה של אשה זו

הטור בסימן זה מוסיף על דבריו הרמב"ם הנ"ל וכתב: "והיא זונה האמורה בתורה" (אותה אשה המיוחדת לו, ואינו נשוי עמה).

ואולם הבית יוסף בסימן זה מקשה עליו, הרי ידועים דברי הגמרא ביבמות (סא ע"ב) שפנוי הבא על פנויה (אפי' שלא לשם נישואין), אין היא זונה המוזכרת בתורה האסורה לכהן (ואמנם זו דעת רבי אליעזר בגמרא שם, אך לא נוקטים כמותו אלא כחולקים עליו בזה). להלכה נפסקה הלכה כחכמים שזונה האמורה בתורה (האסורה לכהן) היא רק זו שנבעלה לבעילת זנות כגון לפסול לה (כך נפסק גם ברמב"ם עצמו). וא"כ קשה על הטור, כיצד כתב שפנוי הבא על פנויה (המיוחדת לו, ואינה אשתו), הרי היא זונה האמורה בתורה?

ומבאר הבית יוסף שלא התכוון הטור לומר שהיא כזונה האסורה לכהן, אלא רק התכוון לומר שהיא נקראת "זונה", כמו שמובא על תמר: "זנתה תמר כלתך וגו'" (בראשית לח, כד), שאפי' שהיא היתה פנויה קראה לה התורה זונה.

עוד הוסיף הטור בסימן זה שלשיטת הרמב"ם, אפי' לא בא עליה לשם זנות אלא לשם אישות (דהיינו לשם שתהיה אשתו), בינו לבינה, אינה נחשבת כאשתו (שהרי בא עליה בלא עדים, ואין קידושין, כולל קידושי ביאה, בלא עדים), אפי' אם ייחדה רק לו, אלא כופין אותו להוציאה מביתו.

נחשד שבא על המשרתת שלו

הרא"ש (שו"ת הרא"ש כלל לב סימן יג) הביא תשובה בנידון אשה פנויה המשרתת בבית ראובן ויצא קול (דלא פסיק) שהוא מתייחד עמה. וכתב הרא"ש שזה פשוט שבני משפחתה יכולים למחות בידו מלעשות זאת, שהרי זהו פגם משפחתם שבת משפחתם תהיה פילגש שלו, אלא בנוסף לכך בית דין כופין אותו להוציא אותה מביתו, זאת משום שהיא מתביישת לטבול, וממילא הוא בועל נידה.

השו"ע בסעיף זה הביא בתחילה את המובא בטור וברמב"ם שאין האשה נחשבת אשת איש אלא על ידי קדושין שנתקדשה כראוי, אבל אם בא עליה דרך זנות, שלא לשם קדושין, אינו כלום. ומוסיף את המובא בטור לאחר מכן, שאפילו אם בא עליה לשם אישות בינו לבינה, אינה נחשבת כאשתו, ואפילו אם ייחדה לו, אלא אדרבא כופין אותו להוציאה מביתו.

שו"ע ורמ"א

מעניין לציין פה את המובא בבית שמואל (ס"ק א) המקשה, מדוע אם בא עליה לשם אישות בלא עדים, אינו כלום (לא חלים קידושין), והרי מובא בסימן קמט שאם נשא את האשה באופן גלוי,

הלכות קידושין ונישואין אבן העזר סימן כו סעיף א / שיעור 1

וכולם יודעים שהם חיים כבעל ואשתו, הרי זה כאילו היו עדים בעת הביאה, וא"כ מדוע פה לא נאמר ג"כ כך?

ומיישב הב"ש שאכן כך היא ההלכה, ואולם פה איירי שלא נשא אותה בגלוי, אך אם אכן היה נושא אותה בגלוי, הרי זה כאילו היו עדים על הביאה.

הרמ"א בסעיף זה מציין בתחילת דבריו את המובא ברא"ש אודות הטעם שכופין ב"ד את האדם שלא יהיה עם אשה ללא נישואין: "דבודאי בושה היא מלטבול, ובא עליה בנדתה".

דין פילגש

לאחר מכן מביא הרמ"א את מחלוקת הרמב"ם והראב"ד שהובאה לעיל אודות אשה מיוחדת לו, האם היא זונה.

וכתב הרמ"א שאם מיוחד אליו אשה וטובלת אליו, יש אומרים שמותר, והיא פילגש האמורה בתורה (שיטת הראב"ד המובאת לעיל). ומוסיף הרמ"א שיש אומרים שזה אסור, ולוקין על זה משום הלאו של "לא תהיה קדשה" (שיטת הרמב"ם הרא"ש והטור שהובאה לעיל).

הח"מ (ס"ק ב) מבאר שגם לשיטת הרמב"ם אין מלקות בפילגש ורק בבוועל לשם זנות יש מלקות.

הבית שמואל (ס"ק ב) מאריך מעט בביאור דין פילגש לשיטות הראשונים הנ"ל, וכתב שע"פ הרא"ש נראה שאין איסור כלל בפילגש, שהרי בתשובת הרא"ש שם כתב שכל האיסור הוא משום שהיא מתביישת לטבול, משמע א"כ שאם היתה טובלת היה מותר. משמע שאין איסור בעצם זה שהוא חי עם פילגש. עוד מוכיח זאת מהרא"ש, שהרי כתב הרא"ש שניתן לקיים מצוות פרו ורבו עם פילגש, משמע א"כ שהיא אינה אסורה לו.

ומקשה הב"ש, כיצד ניתן לומר שאין איסור לחיות עם פילגש (על כל פנים לשיטת הרא"ש והטור), והרי ישנו כלל בידינו ש"כלה בלא ברכה (כלה בלא שבע ברכות, דהיינו בלא נישואין) אסורה לבעלה כנידה", והרי פילגש זו היא לפחות ככלה בלא ברכה, ואמורה להיות אסורה כנידה?

ומיישב זאת הב"ש (בשם תשובת הרמב"ן, שו"ת סימן רפד) שדווקא כשרוצה לשאת אשה שתהיה קנויה לו לכל דבר ואסורה לכל העולם (דהיינו אשה רגילה), רק על כך נאמר שאם לא בירך היא אסורה לו כנידה (שהרי באשה זו צריך ברכה), אך בפילגש אין צריך ברכה וקידושין כלל.

מהאמור פה ולעיל, היה נראה לומר שע"פ הראב"ד מותר לאדם לחיות עם אשה ללא נישואין. ואולם, החלקת מחוקק פה (ס"ק א) כבר מדגיש שאין הדבר כך. לדבריו, גם ע"פ שיטת הראב"ד אסור (מדרבנן) לחיות עם פנויה ללא נישואין, זאת משום איסור יחוד, שהרי דוד אסר גם על יחוד עם אשה פנויה. עוד מוסיף שאפי' הסתכלות על אשה פנויה אסורה מדברי קבלה.

פנוי ופנויה שחיים יחדיו

פנוי ופנויה שגרים יחדיו, האם יש לחוש שמא בעצם זה שהם גרים יחדיו היא מקודשת לו (אולי קידושי ביאה) וצריכה גט ממנו, או שמא אין לחוש לכך.

הרמ"א בסעיף זה הביא את דברי הריב"ש (בסימן ו) שכתב שכותי שנשא כותית (הכוונה לגויה וגוי), וכן מומר שנשא מומרת לעבודת כוכבים (הכוונה ליהודים מומרים) בנימוסיהן (דהיינו שנשא אותה באופן ש"נישאים" המומרים), ונתגירו אח"כ (בגויים – גירות גמורה, ובמומרים – השבה ליהדות כמבואר ב"ד סוף סימן רסח), אין כאן חשש קידושין כלל, ומותרת לצאת ממנו בלא גט, ואע"פ ששה עמה כמה שנים, אין זה אלא כזנות בעלמא.

בחלקת מחוקק (ס"ק ג) מבאר את דינו של הרמ"א (מדוע אין צריכים הללו גט) – משום שאדם זה (מומר שבעל מומרת וכד') עושה את בעילתו בעילת זנות, ואינו מתכוון כלל לקדש את האשה בקידושי ביאה, מה שאין כן ביחס לאנוסים (אלו ששמרו מצוות בסתר וכלפי חוץ התנהגו כגויים לכל דבר) שיתכן ובעל את האשה לשם קידושין (אפי' שלא נשא אותה בגלוי כדת משה וישראל), הלכך ביחס אליהם אין להקל (ויש להצריכם גט, אם חיו אנוס ואנוסה יחדיו). ביחס לעדי הקידושין שלהם כתב הח"מ שם: "והרי נתייחדו לפני הרבה אנוסים אחרים", דהיינו שייחוד זה לפני כל הוא כעדות על קידושי ביאה (בדומה למה שהובא בשם הב"ש זה עתה).

הערה: ברמ"א כתוב "אע"פ ששה עמה כמה שנים". ויש לעיין האם מדובר שלאחר הגיור (או התשובה) המשיכו לגור יחד כאיש ואשה, ובכל זאת הרמ"א פוסק שלא צריך גט, או שהרמ"א מתכוון שלקח הרבה זמן עד שנפרדו באופן רשמי בערכאות וכד', אבל בפועל לא גרו יחד כאיש ואשה באותו זמן שלאחר הגיור?

הפתחי תשובה (ס"ק ב) מביא בשם המקנה שנראה לו פשוט שאם גרו אח"כ (אחר הגיור או התשובה) זה עם זה, ואפילו רק התייחדו, יש צורך בגט וקיימת החזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות, ודומה לאנוסים שמבואר בח"מ (ס"ק ג) שצריכים גט. ומה שכתב הרמ"א ששה עמה שנים כוונתו שלא גרו יחד באותם שנים.

נישואים אזרחיים

רבות האריכו הפוסקים בענין נישואין אזרחיים (נישואין רשמיים הנעשים בפני בית המשפט וכד', בדרך כלל לא בארץ ישראל אלא בחו"ל), האם יש תוקף הלכתי לנישואין אלו או לא.

בנושא זה הארכת בתשובה שכתבתי בענין שהגיע לפני בית הדין בו כיהנתי (ומובאת תשובה זו במלואה בספרי "אורות המשפט"). הפוסקים חלוקים בשאלה זו, כאשר חלקם סוברים שנישואין אלו הן ברי תוקף, והאשה צריכה גט, וחלקם סבורים שאין לנישואין אלו שום משמעות.

להלן אביא בקצרה את הסברות הבולטות בשיקולי הפוסקים הטוענים שנישואין אזרחיים מצריכים גט גמור, ואת הסברות של החולקים (כמובא בתשובתי שם).

הלכות קידושין ונישואין אבן העזר סימן כו סעיף א / שיעור 1

נישואין אזרחיים מצריכים גט (הסברות):

א. יש הסוברים שלנישואין אזרחיים ישנו תוקף של קידושי ביאה, מצד דין "אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות" (דין המובא בגמרא בכתובות עג ע"א, וכן בגיטין פא ע"ב). מהותה של סברא זו היא שאדם שבא על אשה, ודאי שאינו מעוניין שהביאה תהיה של זנות, הלכך ודאי שהוא מתכוון שהיא תהיה נשואה באותה ביאה, ע"י קידושי ביאה. מכיון שבעל שנישא עם אשתו בנישואין אזרחיים הוא גם חי אתה כדרך איש ואשתו, הלכך אנו תולים שהוא קידש אותה בדרך זו (שהרי קידושי כסף לא היו).

ב. כמו כן מסתמכים על שיטת הרא"ה (הובאה גם בשיטה מקובצת כתובות ע"ג ע"א, וכן הוזכרה לעיל בבית שמואל ובחלקת מחוקק), שכיון שחיים יחדיו כבעל ואשתו, כולי עלמא (כל הסובבים אותם) הם עדים על קידושיהם (כלל זה בא לתת פתרון לכך שאין עדים על קידושי ביאה אלו).

ג. יש שטענו שנישואין אזרחיים חלים כקנין אישות מחמת העשה של "ודבק באשתו", כמו לבן נח, וכמו שיש אישות לבן נח מחמת פסוק זה, כך יש אישות ליהודים החיים כבעל ואשתו (סברת הרב הרוגוצ'ובר).

ד. יש שחששו שהחתימה על השטר הממשלתי הינה כדין קידושי שטר.

ה. יש שסברו שיש להצריך גט מנישואין אזרחיים רק כדי שלא יאמרו שאשת איש יוצאת בלא גט (סברא זו מובאת גם במסכת יבמות פח ע"ב).

להלן יובאו סברות החולקים, הטוענים שאין להצריכם גט מעיקר הדין (בנישואין אזרחיים), ואלו הן:

א. לשיטתם אין כאן קידושי כסף, שטר או ביאה.

ב. ביחס לטענה שיתכן לומר שהוא קידש אותה בקידושי ביאה, החולקים טוענים שבאדם פרוץ (שלא איכפת לו שהוא עובר עברות או עושה בעילתו כזנות) לא שייכת החזקה של "אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות" (זאת ע"פ סברת הרדב"ז בשו"ת הרדב"ז, ח"א סימן שנא, והובאה גם בבאר היטב באבן העזר סימן קמט ס"ק ב).

ג. עוד טוענים החולקים שאין צריך פה גט, משום שכאשר גילו בדעתם בני הזוג שרצונם להינשא ע"פ חוקות העמים (ולא כדת משה וישראל), ודאי שאין כוונתם לשם קידושין (שו"ת הריב"ש סימן ו).

ד. החולקים הנ"ל מסתמכים גם על שיטת הבית אפרים (אבן העזר סימן מא) הדוחה את סברת הרא"ה שהובאה למעלה, וסובר שבקידושין בעיני עדים שיתכוונו להעיד על הייחוד הזה (שבו הוא מקדש אותה) וצריך שידעו דלשם קידושין הוא בועל (כן מובא גם בנודע ביהודה תניינא חלק אבן העזר סימן נב, שצריך עדות בשעת הקידושין, דהיינו בשעת הביאה עצמה).

הלכות קידושין ונישואין אבן העזר סימן כו סעיף א / שיעור 1

ה. עוד מסתמכים החולקים על שיטת השאגת אריה (המובא גם בבית אפרים שם), שבזמנינו ובמדינותינו אין הדרך לקדש כלל בביאה, ולכן אין לחוש שקידש אותה קידושי ביאה (שהרי ודאי שלא התכוון לזה, וכ"ש באנשים שאינם שומרי מצוות שאינם יודעים כלל שניתן לקדש אשה בביאה).

ברצוני להדגיש שכל הנידון בדבר נישואין אזרחיים (האם בעי גט) הוא חמור יותר מדין פנוי ופנויה שדרים יחדיו, משום שכאשר הקשר שביניהם מעוגן יותר באופן רשמי (כדוגמת נישואין אזרחיים) ישנו יותר חשש שמא הוא התכוון בביאתו לביאת קידושין (שהרי הוא חי אתה כדרך איש ואשתו גם במימד הרישמי), מה שאין כן פנוי ופנויה שדרים יחדיו, ודאי שאין כוונתו לקדשה לו עתה, וודאי שלא נאמר שצריך גט לאחר חיים משותפים אלו.

נישואין אזרחיים – הלכה למעשה

ענין נישואין אזרחיים, האם צריכה האשה לקבל גט עקב נישואין אלו, הוזכר גם בנידון כהונה. הדיון היה אודות אשה שקבלה גט עקב נישואין אזרחיים (שהיתה נושאה בהם), האם היא מותרת עתה לכהן או לא.

למעשה נוהגים בבתי הדין בארץ ישראל להצריך גט לחומרא מנישואין אזרחיים, בשל הספק והדעות החלוקות המובאות בפוסקים בשאלה זו (והובאו לעיל).

דבריו של הגאון רבי שלום משאש זצ"ל (רבה של ירושלים), המובאים בתוך הדברים שכתב בתשובה ששלח אלי (בנידון אחר). שם כתב בין השאר כך: "בספרי שמש ומגן וכו', הסכמת הרה"ג הראש"ל הרב עובדיה יוסף שליט"א באורך, ומה שעלה בידינו הוא זה, דאם הקידושין כפי הדין אינם נכונים, כגון שנתקדשו ע"י רב רפורמי או נשאו באזרחות ע"י נכרים, שכל קידושין אלו אין בהם ממש, ואינם צריכים גט לגמרי וכו'" (התשובה בשלמותה מובאת בספרי אורחות משפט).

לדבריהם נישואין אזרחיים אין בהם חשש קידושין כלל (וכן קידושין של רב רפורמי) ולא יצטרכו כלל גט מנישואין אלו (ואף לא לחומרא).

למעשה, בתי דין בארץ ישראל מצריכים גט לחומרא בכל נישואין אזרחיים ומקילים במקום עיגון גדול.

לסיכום

- א. חלוקים הראשונים בשאלה, מה דינה של אשה שהיא מיוחדת לאיש מסויים אך אינה נשואה לו כדת משה וישראל.
- ב. לרמב"ם הרי היא אסורה לו באיסור לאו, ואילו לראב"ד נראה שאין איסור זה.
- ג. גם לראב"ד היא אסורה לו מדיני ייחוד או מהדין שאסור להסתכל באשה פנויה (איסור מדברי קבלה).
- ד. הטור כתב שלשיטת הרמב"ם היא זונה האמורה בתורה.
- ה. יש אומרים שכוונתו אינה לעשות אותה כזונה האסורה לכהן, אלא רק ששמה הוא כך, כשם שכונתה תמר בתורה.
- ו. הנחשד על המשרתת שלו (שהיא כפילגש שלו), בני משפחתה יכולים למחות בידו מלעשות זאת, שהרי זהו פגם משפחתם שבת משפחתם תהיה פילגש שלו, אלא בנוסף לכך בית דין כופין אותו להוציא אותה מביתו.
- ז. אין האשה נחשבת אשת איש אלא על ידי קדושין שנתקדשה כראוי, אבל אם בא עליה דרך זנות, שלא לשם קדושין, אינו כלום.
- ח. יש אומרים שהסיבה שיש להפרישם היא משום שהיא בושה מלטבול ונמצא שהוא בא על נידה.
- ט. ע"פ הרא"ש נראה שאין איסור כלל בפילגש.
- י. כמו כן אין בזה איסור של "כלה בלא ברכה", כמבואר בבית שמואל.
- יא. מומר ומומרת שנישאו בחוקות העכו"ם, ע"פ הרמ"א אין לחוש שמא בעצם זה שהם גרים יחדיו היא מקודשת לו.
- יב. ואולם, אם הם היו אנוסים, האחרונים מחמירים בכך (שמא קידש אותה בביאה).
- יג. חלוקים האחרונים האם זוג שנישא בנישואין אזרחיים צריכים גט או לא.
- יד. ע"י בגוף הסיכום שם הובאו כמה וכמה סברות מדוע יש להצריך גט בנישואין אזרחיים וכן סברות החולקים, מדוע אין צורך כלל בגט מנישואין אלו.

